

Теорія та методика навчання біології

УДК 372.857

DOI: 10.31652/2786-5754-2023-5-7-13

Грицай Н. Б.

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри природничих наук з методиками навчання,
Рівненський державний гуманітарний університет
ORCID ID 0000-0002-6800-1160
e-mail: grynat1104@ukr.net

Дяченко-Богун М. М.

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID 0000-0002-1209-2120
e-mail: ecos.poltava2015@gmail.com

«ФРАНЦУЗЬКІ МАЙСТЕРНІ» У ПРИРОДНИЧІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ

Модернізація системи освіти України серед низки інших завдань передбачає аналіз зарубіжного досвіду щодо організації освітньої діяльності та врахування найкращих практик. Тому в контексті дослідження важливо проаналізувати здобутки освіти Франції, пов'язані з діяльністю громадського руху нової освіти GFEN (le Groupe français d'éducation nouvelle – Французька група нової освіти). Цей рух виник у 20-х роках XX століття в межах діяльності Міжнародної ліги нової освіти. Представники GFEN виступали за виховання свідомого громадянина своєї держави, здатного критично мислити і вільно висловлювати свої думки, а також створювали школи нового типу. Вони проголошували, що кожна дитина є здібною («Tous capables!»). Потрібно лише за допомогою певних форм, методів і прийомів навчання створити умови для розвитку їхніх творчих здібностей. Пізніше до цього гасла додалося: «Tous chercheurs!», «Tous créateurs!».

Саме представниками GFEN була розроблена технологія «майстерня».

У статті розкрито сутність технології «майстерня» як інноваційної технології навчання, вказано її переваги, детально описано етапи реалізації технології в освітньому процесі та особливості використання на уроках з природничих наук.

Застосування технології французьких майстерень сприяє творчому зростанню особистості школярів та вибудовуванню нових знань під час навчання, здобуванню власного досвіду розв'язання навчальних ситуацій. «Майстерня» як технологія передбачає дотримання певного алгоритму, послідовності таких етапів, як-от: індукція, самоконструювання, соціоконструювання, соціалізація, афішування, «розрив», рефлексія. Наведений алгоритм технології «майстерня» відповідає дослідницькому підходу і може ефективно застосовуватися в природничій освіті. У статті наведено конкретні приклади з природничих предметів.

Використання технології «майстерня» зацікавлює учнів і робить їх співтворцями заняття, які самостійно вибудовують (вирощують, конструюють) свої знання з навчального предмета.

Ключові слова: інноваційні технології, природнича освіта, технологія «майстерня», Французька група нової освіти, методика навчання природничих наук.

Hrytsai N. B.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Natural Sciences with Teaching Methods,
Rivne State University of the Humanities
ORCID ID 0000-0002-6800-1160
e-mail: grynat1104@ukr.net

Dyachenko-Bogun M. M.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Botany, Ecology and Methods of Teaching Biology,
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University
ORCID ID 0000-0002-1209-2120
e-mail: ecos.poltava2015@gmail.com

«FRENCH WORKSHOPS» IN THE SCIENCE EDUCATION OF UKRAINE

Modernization of the education system of Ukraine involves the analysis of foreign experience in the organization of educational activities and consideration of the best practices as one among other tasks. Therefore, in the context of the research, it is important to analyze the achievements of French education, which are related to the activities of the public movement of the new education GFEN (the French Group of New Education). This movement arose in the 20s of the XX century within the framework of the International League of New Education activities. GFEN representatives supported the education of a conscious citizen of the state, who is capable of critical thinking, who is free to express his opinions. They also created schools of a new type. It was GFEN representatives who developed the «workshop» technology.

Representatives of the GFEN movement proclaim that every child is capable. It is only necessary to create conditions for the development of their creative abilities with the help of certain forms, methods and techniques of teaching. Later, this slogan was added by «All researchers!», «All creators!».

The article reveals the essence of the «workshop» technology as an innovative learning technology, indicates its advantages and disadvantages, describes in detail the stages of implementing the technology in the educational process and features its usage on natural sciences lessons.

The application of the technology of French workshops contributes to the creative growth of the personality of schoolchildren and the construction of their knowledge during the time of learning, gaining their own experience in solving educational situations. The «workshop» as a technology implies compliance with a certain algorithm, a sequence of such stages as: induction, self-construction, socio-construction, socialization, advertising, «disruption», reflection.

The usage of the «workshop» technology interests students and makes them co-creators of the lesson, who independently construct their knowledge of the subject.

Key words: *innovative technologies, science education, «workshop» technology, French Group of New Education, teaching methods of natural sciences.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Модернізація національної системи освіти в Україні потребує впровадження новітніх підходів до навчання громадян нашої держави, розроблення сучасного змісту освіти, а також урахування цінного досвіду інших держав у підготовці дітей та молоді.

Зокрема, розбудова Нової української школи ставить низку завдань щодо оновлення змісту, форм, методів і технологій навчання учнів. У Концепції Нової української школи зазначено, що освітній процес має відбуватися на засадах педагогіки партнерства [5].

У цьому контексті вважаємо за доцільне ознайомитись із практичними здобутками

освіти Франції, зокрема з діяльністю громадського руху нової освіти GFEN [13, 14, 15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що провідні ідеї французької нової освіти є на сьогодні актуальними для України, в науковій літературі українських авторів цей досвід досліджено недостатньо. Діяльність руху GFEN лише побіжно згадано в публікаціях Ю. Казакова [3], Л. Калініної, В. Папіжук, Н. Прокопчук [4], Т. Харченко [9], О. Ходацької [10], Н. Юхименко [12]. Варто виокремити наукові праці, присвячені французькій технології «l'atelier» (майстерня): К. Косенко та В. Чуркіної (майстерня і формування творчої особистості) [11], К. Нор (сутність педагогічної майстерні) [6], Н. Соболев (формування художньо-творчої толерантності засобами майстерні) [7], А. Фасолі (порівняння майстерні і майстер-класів) [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте в методиці навчання біології та інших природничих наук проблема застосування технології «майстерня» на сьогодні практично не вивчена. Є лише окремі методичні розробки вчителів-предметників, проте вони не завжди відображають сутність та алгоритм самої технології «майстерня». З огляду на вищезазначене вважаємо перспективним детальніше дослідити різні аспекти застосування французького досвіду в природничій освіті України.

Мета статті: з'ясувати основні ідеї руху GFEN, розкрити сутність «французької майстерні» як інноваційної технології навчання та визначити можливості її використання у природничій освіті.

Наприкінці Першої світової війни різні освітні організації Франції (La Société française de Pédagogie, La Nouvelle Éducation і Les Compagnons de l'Université nouvelle) стверджували про необхідність змін в освітній галузі і пропагували ідеї нової освіти [15].

У 1921 році була створена Міжнародна ліга нової освіти (LIEN – Ligue internationale pour l'Éducation Nouvelle), яка об'єднала активістів Нової освіти для обміну практиками та результатами дослідницької роботи кожного. Співзасновниками Ліги були видатні педагоги – Джон Дьюї, Овід Декролі, Жан Піаже, Марія Монтессорі, Беатріс Енсор, Адольф Фер'єр і Елізабет Роттен [13,15].

У межах діяльності LIEN наприкінці 1920-х років було організовано Французьку групу нової освіти (GFEN – le Groupe français d'éducation nouvelle), яка виступала за створення нових шкіл і впровадження інноваційних методик навчання учнів [14, 15].

На думку представників LIEN, нова освіта готує дитину не тільки як майбутнього громадянина, здатного виконувати свої обов'язки щодо своїх близьких і людства загалом, а й людину з власною гідністю [13, 15].

Представники руху GFEN проголосили, що кожна дитина є здібною («Tous capables!»). Потрібно лише за допомогою певних форм, методів і прийомів навчання створити умови для розвитку їхніх творчих здібностей. Пізніше до цього гасла додалося: «Tous chercheurs!» (всі дослідники), «Tous créateurs!» (всі творці) [14]. Це потребувало відповідного навчання учнів.

Педагоги, які представляли рух GFEN, створювали школи нового типу. Вони виступали за важливість розвитку критичного мислення учнів та їхню здатність вільно висловлювати свої думки. З метою реалізації таких завдань саме представниками GFEN було розроблено та впроваджено технологію «l'atelier» («майстерня») [14].

Для навчання здібних школярів, дослідників і творчих особистостей було запропоновано особливу методику проведення занять, на яких учитель – це Майстер, який доброзичливо допомагає учням і підтримує їх, «пробуджує» емоції та думки школярів, а вони самостійно «вирощують» свої знання під час «проживання» у майстерні.

Майстер відрізняється від вчителя тим, що: 1) висловлює свою думку як рівноправний учасник майстерні, не нав'язуючи її іншим; 2) організовує діалогову взаємодію та співпрацю учнів; 3) не виправляє помилки сам, а створює умови, щоб учні самі їх знайшли; 4) розвиває в учнів розуміння один одного, прийняття іншої особистості з її поглядами та діями, толерантність та поблажливність до недоліків і помилок інших; 5) консультиє, допомагає,

спрямовує, але не втручається.

«Французька майстерня» – це така технологія навчання й розвитку кожного учня, коли шляхом колективних і самостійних відкриттів за допомогою критичного мислення і співтворчості школярі здобувають нові знання з предмета та новий досвід. Ця технологія допомагає створити на занятті доброзичливу творчу атмосферу, сприяє психологічному комфорту та стимулює особистісне зростання, саморозвиток і самовдосконалення.

У технології «майстерня» конструювання знань відбувається за такою логічною послідовністю: від творчого процесу, створення творчого продукту – до творчого розвитку особистості, його особистісного зростання [14, 15].

Навчальні проблеми розглядаються поетапно: спочатку індивідуально кожним учнем, потім під час обговорення в групах, далі – спільний пошук варіантів рішень усім класом і, зрештою, афішування отриманих знань та продуктів діяльності. Обов'язковою є рефлексія – самоаналіз власних дій, думок, почуттів, ставлень.

Технологія «майстерня» складається зі специфічних етапів, характерних лише для неї [1, 14].

Індукція. Цей етап подібний до етапу мотивації навчальної діяльності учнів на традиційному уроці. Слово «індукція» означає стимулювання, спонукання, збудження тощо. Майстер (учитель) під час проведення заняття з учнями має правильно підібрати індуктор – слово чи словосполучення, образ, знак, предмет, зображення, запах, звук, мелодію, символ, що спрямовуватиме їх до пізнавальної діяльності, стимулюватиме до опрацювання конкретної теми.

Індуктор впливає на емоційну та інтелектуальну сфери школярів. На цьому етапі відбувається «вмикання» емоцій учнів, їхнє психологічне налаштування на вивчення навчального матеріалу, загострення інтуїції, а також «виклик» знань учнів з певного питання (актуалізація опорних знань та досвіду школярів).

Завдання індуктора – спрямовувати потік емоцій, спогадів, думок, уявлень і бажань у потрібне русло відповідно до мети заняття. Навчальне завдання для учнів має стати особистісно значущим, що забезпечить якісне і усвідомлене здобування нових знань.

Індукція може відбуватися за допомогою різних методичних прийомів: мозкового штурму, постановки проблемних запитань, побудови асоціативних рядів, запитань-провокацій, порівняння, виявлення суперечностей, зіставлення, повідомлення цікавих фактів про об'єкти природи та ін.

Наприклад, під час вивчення теми «Квітка» учні роздумують над проблемою «Для чого потрібні квіти?», висловлюють свої погляди з цього питання, а потім малюють свою улюблену квітку та пояснюють свій вибір.

На уроках фізики під час вивчення електромагнітної індукції школярам пропонують скласти електричне коло за малюнком на картці і пояснити явище, яке вони спостерігають.

Під час майстерні «Птахи» індуктором може стати спів птахів.

На уроці хімії з теми «Вуглеводи», який проводять за технологією «майстерня», індуктором може бути демонстрування якісної реакції на глюкозу.

Таких прикладів з природничих предметів можна запропонувати досить багато [2].

Основна частина технології «майстерня» спрямована на конструювання нових знань і розвиток творчих здібностей школярів. Вона охоплює низку етапів, що повторюються в різних послідовностях, але найголовнішими з яких є нижчезазначені.

Деконструювання – перетворення навчального матеріалу в хаотичне поєднання явищ, подій, слів, об'єктів, процесів, моделей або блоків.

Реконструювання – «вирощування», «вибудовування» нових знань та досвіду в процесі самостійної і колективної творчості. На цьому етапі висувають гіпотези, фіксують нові ідеї, створюють проекти, творчі продукти, знаходять різні варіанти розв'язання завдання.

Реконструювання знань відбувається спочатку самостійно кожним учнем –

самоконструювання (автоконструювання), а потім під час роботи в міні-групах, де обговорюють різні варіанти розв'язання певної проблеми і створюють колективний продукт, модель, проєкт (*соціоконструювання*). Варто зазначити, що учні можуть спочатку працювати в парах, потім – у «четвірках», згодом у «вісімках». Це дає змогу більш ґрунтовніше опрацювати навчальну проблему.

Наприклад, спочатку кожен учень самостійно створює модель (квітки, серця, молекули), а потім ці моделі вдосконалюють у міні-групах.

Школярі можуть у групах розв'язувати різноманітні кейси. Наприклад, один з уроків хімії у вигляді майстерні передбачав виконання різними групами таких кейсів: «Азот», «Алюміній», «Залізо та його сполуки», «Фосфор».

На уроці фізики з теми «Розвиток уявлень про природу світла» учні спочатку індивідуально шукають відповідь на проблемне запитання «Що таке світло?» (*самоконструювання*), а потім працюють у парах і підбирають ілюстративний матеріал для презентації своєї концепції розуміння світла (*соціоконструювання*).

Соціалізація – це етап «майстерні», який передбачає спільне обговорення проблеми та способів її розв'язання. Під час цього етапу порівнюють результати діяльності різних груп, проводять ділове конструктивне спілкування, аналізують та проводять самокорекцію знань, актуалізують колективний досвід.

Важливим складником технології «майстерня» є обов'язкова презентація результатів розв'язання навчальної проблеми перед аудиторією – *афішування*. Воно відбувається у вигляді представлення та огляду проєктів, моделей, схем, текстів та малюнків, озвучуванні результатів тощо.

Є ще такий етап, як *«розрив»* – усвідомлення неповноти своїх знань, парадоксальності ситуації, недостатності інформації для розв'язання завдання («інформаційний голод») і, як наслідок, – нове бачення ситуації. Саме завдяки цьому школярі усвідомлено підходять до здобуття знання, розуміють необхідність «занурення» у проблему для її розв'язання.

Завершальним етапом «майстерні» є *рефлексія* – самоаналіз етапів роботи і своїх почуттів, які виникли під час «проживання» в майстерні. На цьому етапі учням можна запропонувати виконати якусь діяльність, що відображає їхній настрій, ставлення до проведеного заняття.

Цей етап дуже важливий і для вчителя, щоб у подальшому вдосконалювати методику проведення таких занять.

Можуть бути й інші інтерпретації алгоритму технології «майстерня».

Зокрема, на противагу індукції, застосовують такий етап, як дедукція. Проте у випадку технології «майстерня» дедукцією називають не шлях пізнання від загального до часткового, а порівняння зі зразком.

У майстерні школярі мають можливість самостійно здобувати нові знання, формулювати гіпотези та знаходити альтернативні варіанти розв'язання проблеми, реалізовувати свої творчі здібності.

Учні ставляться до майстерні не так, як до звичайного уроку, а «проживають» її як важливу подію в своєму житті. За роботу в «майстерні» не ставлять оцінки, тому школярі вільно висловлюють свої думки, не боячись помилитися.

Саме технологія «майстерня» дає змогу учням саморозвиватися та самовдосконалюватися, вибудовувати знання з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сьогодні однією з перспективних інноваційних технологій є технологія «майстерня», впроваджена педагогами Французького руху за нову освіту GFEN. «Майстерня» дає змогу учням самостійно вибудовувати нові знання і виявляти творчі здібності. Вчитель перебуває в ролі Майстра і консультує, стимулює та підтримує учнів у конструюванні знань, а не дає готові знання. Обов'язковими етапами

технології «майстерня» є індукція, самоконструювання, соціоконструювання, соціалізація, афішування та рефлексія.

Майстерня – це технологія, яка сприяє створенню сприятливого середовища для здобування знань, розвитку пізнавальних інтересів, мотивації, креативності, критичного мислення та дослідницької діяльності учнів.

Перспективами подальших досліджень буде детальний поетапний аналіз діяльності учнів під час їхнього «проживання» в «майстерні», аналіз ефективних методів і прийомів роботи з ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицай Н. Методична майстерня як практико-орієнтована технологія навчання майбутніх учителів біології. *Педагогічна освіта*. 2016. Випуск 20 (1). Ч. 1. С. 273–279.
2. Грицай Н. Б. Технологія «майстерня» у навчанні природничих предметів. *Тернопільські біологічні читання – Ternopil Bioscience – 2023*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Шиманської Валентини Омелянівни (11–13 травня 2023 р.). Тернопіль: Вектор, 2023. С. 294–297.
3. Казаков Ю. М. Історико-педагогічний контекст розвитку медіаосвіти. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2009. № 9 (172). С. 264–274.
4. Калініна Л. В., Папіжук В. О., Прокопчук Н. Р. Інтерактивна методична майстерня як засіб формування Soft Skills у професійній підготовці майбутнього вчителя іноземної мови. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2022. № 2(1). С. 73–80.
5. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи (2016). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Нор К. Ф. Педагогічна майстерня як інноваційна технологія. *Педагогічний альманах*: зб. наук. пр. Херсон: Херсонська академія неперервної освіти, 2013. Вип.18. С. 159–165.
7. Соболев Н. В. Технологія педагогічної майстерні у контексті формування художньо-творчої толерантності майбутніх учителів музики. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2016. № 2(53). С. 176–180.
8. Фасоля А. М. Інноваційні форми навчання: педагогічна майстерня. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 5. С. 24–27.
9. Харченко Т. Г. Гуманізація сучасної педагогічної освіти у Франції: теорія і практика: монографія. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 560 с.
10. Ходацька О. Педагогічна майстерня як інтерактивна форма розвитку професіоналізму вчителів української мови та літератури в умовах неформальної освіти. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент*. 2019. № 14. С. 171–188.
11. Чуркіна В., Косенко К. Технологія творчої майстерні як умова формування активної естетично розвинутої особистості. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 3 грудня 2015 року: у 4 ч. Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2015. Частина 1. С. 110–114.
12. Юхименко Н. Ф. Система освіти Франції XIX–XX ст.: особистісна орієнтація та перспективи розвитку. *Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"*: науково-теоретичний збірник / гол. ред. В. П. Коцур. Переяслав-Хм.: Лукашевич О. М., 2012. Вип. 27: Педагогіка. Психологія. Філософія. С. 503–506.
13. Gutierrez L. Les premières années du Groupe français d'éducation nouvelle (1921-1940). *Recherches & éducations*. 2011. № 4. P. 27–39.
14. Le Groupe français d'éducation nouvelle. URL: <https://www.gfen.asso.fr/fr/accueil> (дата звернення: 29.08.2023)
15. Lien International d'Éducation Nouvelle. URL: <https://lelien.org/> (дата звернення: 09.09.2023)

REFERENCES

1. Hrytsai, N. (2016). Methodychna maisternia yak praktyko-orientovana tekhnolohiia navchannia maibutnix uchyteliv biolohii. *Pedahohichna osvita, issue 20 (1)*, 273–279 [in Ukrainian].
2. Hrytsai, N. B. (2023). Tekhnolohiia «maisternia» u navchanni pryrodnychykh predmetiv.

Ternopilski biolohichni chytannia – Ternopil Bioscience – 2023: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii, prysviachenoj 100-richchju vid dnia narodzhennia Shymanskoj Valentyny Omelianivny (11–13 travnia 2023 r.). Ternopil: Vektor, 294–297 [in Ukrainian].

3. Kazakov, Yu. M. (2023). Istoryko-pedahohichniy kontekst rozvytku mediaosvity. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 9 (172), 264-274 [in Ukrainian].

4. Kalinina, L. V., Papizhuk, V. O., & Prokopchuk, N. R. (2022). Interaktyvna metodychna maisternia yak zasib formuvannia Soft Skills u profesiinii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia inozemnoi movy. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2(1), 73-80 [in Ukrainian].

5. Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. (2016). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

6. Nor, K. F. (2013). Pedahohichna maisternia yak innovatsiina tekhnolohiia. *Pedahohichniy almanakh: zb. nauk. pr.* Kherson: Khersonska akademiia neperervnoi osvity, 159-165 [in Ukrainian].

7. Sobol, N. V. (2016). Tekhnolohiia pedahohichnoi maisterni u konteksti formuvannia khudozhno-tvorchoi tolerantnosti maibutnikh uchyteliv muzyky. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni VO Sukhomlynskoho. Seriya: Pedahohichni nauky*, 2 (53), 176-180 [in Ukrainian].

8. Fasolia, A. M. (2018). Innovatsiini formy navchannia: pedahohichna maisternia. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 5, 24-27 [in Ukrainian].

9. Kharchenko, T. H. (2013). Humanizatsiia suchasnoi pedahohichnoi osvity u Frantsii: teoriia i praktyka: monohrafiia. Luhansk: Vydavnytstvo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». [in Ukrainian].

10. Khodatska, O. (2019). Pedahohichna maisternia yak interaktyvna forma rozvytku profesionalizmu vchyteliv ukrainskoj movy ta literatury v umovakh neformalnoi osvity. *Mystetska osvita: zmist, tekhnolohii, menezhment*, (14), 171-188 [in Ukrainian].

11. Churkina V., Kosenko K. (2015). Tekhnolohiia tvorchoi maisterni yak umova formuvannia aktyvnoi estetychno rozvynutoi osobystosti. *Osvitni innovatsii: filosofii, psykholohiia, pedahohika: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Sumy: Vydavnycho-vyrobnyche pidpriemstvo «Mriia», 1, 110-114 [in Ukrainian].

12. Yukhymenko, N. F. (2012). Systema osvity Frantsii KhIKh-KhKh st.: osobystisna oriientsiia ta perspektyvy rozvytku. *Humanitarnyi visnyk DVNZ "Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody": naukovo-teoretychnyi zbirnyk*, 27: Pedahohika. Psykholohiia. Filosofii, 503-506 [in Ukrainian].

13. Gutierrez, L. (2011). Les premières années du Groupe français d'éducation nouvelle (1921-1940). *Recherches & éducations*, (4), 27-39.

14. Le Groupe francais d'éducation nouvelle. URL: <https://www.gfen.asso.fr/fr/accueil>

15. Lien International d'Éducation Nouvelle. URL: <https://lelien.org/>

Статтю надіслано до редколегії 15.09.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 25.09.2023 р.